

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Tursunova Saida Isakovna

*Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim matematika kafedrası
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
saidatursunova2026@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanish xususiyatlari, nutqning shakllanishiga ta'sir etuvchi pedagogik, psixologik va ijtimoiy omillar tahlil qilingan. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim jarayonida og'zaki va yozma nutqni rivojlantirishning nazariy asoslari hamda amaliy jihatlari yoritilgan. O'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, muloqot madaniyatini shakllantirish va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan metodlarning samaradorligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishini ta'minlashda interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar va sinfdan tashqari mashg'ulotlarning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: nutqiy rivojlanish, boshlang'ich ta'lim, og'zaki nutq, yozma nutq, kommunikativ kompetensiya, lug'at boyligi, pedagogik texnologiyalar, nutq madaniyati.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЧИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Турсунова Саида Исаковна

*Термезский государственный педагогический институт Кафедра
математики в начальном образовании Доктор философии (PhD) по
педагогическим наукам, и.о. доцента
saidatursunova2026@gmail.com*

Аннотация: В данной статье анализируются особенности развития речи учащихся начальной школы, педагогические, психологические и социальные факторы, влияющие на формирование речи. Также освещаются теоретические основы и практические аспекты развития устной и письменной речи в процессе начального образования. Обосновывается эффективность методов, направленных на расширение словарного запаса учащихся, формирование культуры общения и развитие коммуникативной компетенции. Результаты исследования показывают важность интерактивных методов, творческих заданий и внеклассных мероприятий в обеспечении развития речи учащихся начальной школы.

Ключевые слова: развитие речи, начальное образование, устная речь, письменная речь, коммуникативная компетентность, словарный запас, педагогические технологии, культура речи.

SPEECH DEVELOPMENT FEATURES OF PRIMARY STUDENTS

Tursunova Saida Isakovna

*Termez State Pedagogical Institute Department of Mathematics in
Primary Education Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences,
Acting Associate Professor. saidatursunova2026@gmail.com*

Abstract: *This article analyzes the features of speech development of primary school students, pedagogical, psychological and social factors affecting the formation of speech. Also, the theoretical foundations and practical aspects of the development of oral and written speech in the process of primary education are highlighted. The effectiveness of methods aimed at increasing the vocabulary of students, forming a culture of communication and developing communicative competence is substantiated. The results of the study show the importance of interactive methods, creative tasks and extracurricular activities in ensuring the speech development of primary school students.*

Keywords: *speech development, primary education, oral speech, written speech, communicative competence, vocabulary, pedagogical technologies, speech culture.*

KIRISH

Yangi O'zbekiston ta'lim tizimida o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Zamonaviy jamiyatda shaxsning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, avvalo, uning fikrini aniq, ravon va mantiqiy ifoda eta olish qobiliyatiga bog'liqdir. Shu sababli boshlang'ich ta'lim bosqichidan boshlab o'quvchilarning nutqiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilishi zarur.

Nutq insonning fikrlash faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, bilish jarayonlarining muhim vositasi hisoblanadi. Bola atrofdagi olamni idrok etish, bilimlarni egallash va jamiyat bilan munosabatga kirishishda nutqdan foydalanadi. Ayniqsa, boshlang'ich maktab davri nutqning faol shakllanish va takomillashish bosqichi hisoblanadi. Mazkur davrda o'quvchilarning lug'at zaxirasi kengayadi, grammatik qurilishlari takomillashadi, og'zaki va yozma nutq malakalari shakllanadi.

Boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish orqali ularda mustaqil fikrlash, muloqotga kirishish va o'z fikrini asoslab bera olish ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanish xususiyatlarini o'rganish pedagogika va metodika fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni o'rganish, tahlil qilish, qiyosiy taqqoslash, kuzatish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, nutqiy rivojlanish bo'yicha mavjud nazariy qarashlar va pedagogik tajribalar tahlil qilinib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Nutqiy rivojlanish masalasi ko'plab psixolog va pedagog olimlarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Xususan, L.S. Vigotskiy, A.R. Luriya, S.L. Rubinshteyn, J. Piaje kabi olimlar bolalar nutqining rivojlanishi va tafakkur bilan bog'liqligini ilmiy asoslab berganlar. Ularning ilmiy qarashlari bugungi kunda ham nutq rivojlantirish metodikasining nazariy poydevori sifatida xizmat qilmoqda.

NATIJALAR VA TAHLIL

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishining psixologik xususiyatlari Boshlang'ich maktab yoshi bolaning psixik rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda o'quvchilarning tafakkuri, xotirasi, diqqati va tasavvuri bilan bir qatorda nutq faoliyati ham jadal rivojlanadi. O'quvchilar maktabga kelgan paytda ma'lum darajadagi og'zaki nutqqa ega bo'ladilar. Biroq ularning nutqi hali yetarli darajada boy va mukammal bo'lmaydi. Maktab ta'limi jarayonida o'quvchilar yangi tushunchalar, ilmiy atamalar va grammatik shakllarni o'zlashtirib boradilar. Natijada nutqning mazmuni va shakli boyiydi.

Psixologlarning ta'kidlashicha, 7–10 yoshli bolalarda nutq orqali tafakkur qilish qobiliyati faol rivojlanadi. Ular voqea va hodisalarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish hamda xulosa chiqarishga o'rganadilar. Bu jarayon nutqning yanada mukammallashtirishiga xizmat qiladi.

Lug'at boyligining rivojlanishi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishidagi eng muhim ko'rsatkichlardan biri lug'at boyligining ortishidir. O'quvchilar har kuni yangi so'zlar bilan tanishadilar va ularni faol nutqida qo'llashni o'rganadilar.

Boy lug'at zaxirasiga ega bo'lgan o'quvchi o'z fikrini aniq va tushunarli ifoda eta oladi. Aksincha, lug'at zaxirasining cheklanganligi nutqning kambag'allashishiga olib keladi. Shu sababli boshlang'ich ta'limda lug'at ustida ishlash muhim metodik

vazifa hisoblanadi. Og'zaki nutqning rivojlanish xususiyatlari. Og'zaki nutq insonlar o'rtasidagi muloqotning asosiy vositasi hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida og'zaki nutqning rivojlanishi bir necha bosqichda kechadi. Dastlab o'quvchilar qisqa javoblar berishga moyil bo'ladilar. Vaqt o'tishi bilan esa ular o'z fikrlarini kengroq bayon qilish, voqealarni ketma-ket hikoya qilish va sabab-oqibat bog'lanishlarini tushuntirishga o'rganadilar. O'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishda suhbat, hikoya qilish, savol-javob, munozara va rolli o'yinlardan samarali foydalanish mumkin.

Yozma nutqning shakllanishi. Boshlang'ich ta'lim davrida yozma nutqning shakllanishi alohida ahamiyatga ega. Yozma nutq og'zaki nutqqa nisbatan murakkabroq bo'lib, undan yuqori darajadagi tafakkur va nutqiy tayyorgarlikni talab qiladi.

Yozma nutqni shakllantirish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Harflarni o'rganish.
2. Bo'g'in va so'zlarni yozish.
3. Gap tuzish.
4. Matn yaratish.
5. Mustaqil ijodiy yozuv ishlari.

Yozma nutqning rivojlanishi o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, mustaqillik va ijodkorlik sifatlarini shakllantiradi. Shuningdek, imlo va uslubiy me'yorlarga rioya qilish ko'nikmasini hosil qiladi.

Nutq va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik. Nutq va tafakkur bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan psixik jarayonlardir. Inson fikrini nutq orqali ifodalaydi, nutq esa tafakkurning rivojlanishiga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkur rivojlangan sari nutq ham boyib boradi. O'quvchilar predmet va hodisalarni taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarishga o'rganadilar. Bu esa ularning nutqida murakkab grammatik konstruktsiyalarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Nutqiy rivojlanishga ta'sir etuvchi omillar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishiga turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Oiladagi muloqot madaniyati bolaning nutqiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kitobxonlik muhiti

mavjud bo'lgan oilalarda bolalarning nutqi tezroq rivojlanadi. O'qituvchining nutq madaniyati, darslarni tashkil etish usullari va sinfdagi kommunikativ muhit o'quvchilarning nutqiy faolligiga ta'sir qiladi. Jamoada ishlash va tengdoshlar bilan doimiy muloqot qilish nutq ko'nikmalarining shakllanishiga yordam beradi. Turli to'garaklar, badiiy kechalar, sahna ko'rinishlari va musobaqalar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi.

Nutqni rivojlantirishning samarali metodlari. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishini ta'minlash uchun quyidagi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

Ifodali o'qish. Ifodali o'qish talaffuzni yaxshilaydi, so'z boyligini oshiradi va nutqning emotsional jihatlarini rivojlantiradi.

Hikoya tuzish. Rasm, voqea yoki kuzatilgan hodisa asosida hikoya tuzish o'quvchilarning mustaqil fikrlash va nutqiy ijodkorligini rivojlantiradi.

Rolli o'yinlar. Rolli o'yinlar muloqot madaniyatini shakllantiradi va nutqiy faollikni oshiradi.

Munozara va suhbatlar. O'quvchilarning o'z fikrini erkin ifoda etishiga imkon yaratadi. AKT vositalaridan foydalanish. Multimedia materiallari, audio va video resurslar nutqni rivojlantirishning zamonaviy vositalari hisoblanadi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanishi ularning shaxsiy va intellektual kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur davrda lug'at boyligi kengayadi, og'zaki va yozma nutq ko'nikmalari shakllanadi, kommunikativ kompetensiya rivojlanadi. Nutqning rivojlanishi tafakkur taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nutqiy rivojlanishni samarali tashkil etishda interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar, badiiy adabiyotlar bilan ishlash, sinfdan tashqari mashg'ulotlar va kommunikativ muhitning ahamiyati katta. Shu bois boshlang'ich ta'lim jarayonida nutqni rivojlantirishga qaratilgan metodik ishlarni tizimli ravishda tashkil etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vigotskiy L.S. *Tafakkur va nutq*. – Moskva: Pedagogika, 1982.

2. Piaje J. *Bola tafakkuri va nutqining rivojlanishi*. – Moskva, 1994.
3. Mahmudov N. *O'qituvchi nutqi madaniyati*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2019.
4. G'ulomov A., Yo'ldoshev J. *Ona tili o'qitish metodikasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
5. КОРОЛЕВА, О., & ФИЛИППОВА, О. УСПЕХИ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК. УСПЕХИ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК Учредители: *Individual entrepreneur Klyueva Marina Maratovna*, (1), 149-157.
6. Пономарева Людмила Ивановна Турсунова Саида Исаковна “Развитие словесного творчества младших школьников на уроках литературного чтения” ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ. Сборник научных трудов. 284-286.
7. Tursunova, S. I., Kholnazarova, F. E., & Kabulova, K. C. (2025). ANALYZING THE IMPACT OF ORAL ARITHMETIC EXERCISES ON STUDENT THINKING IN ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS. *Modern Scientific Research*, 3(9), 178-183.
8. Tursunova, S. I. (2025). MODERN LITERARY FEMINISMS: THEORIES, PRAXIS, TEXTS. *Bulletin news in New Science Society*, 2(9), 80-85.
9. Tokhtayevna, S. M., & Tursunova, S. I. (2023). Pedagogical Foundations of Using National Heritage in Education of Spiritual and Moral Qualities of Primary School Students. *American Journal of Pedagogical and Educational Research*, 11, 66-70.
10. Tursunova, S., & Ashuroy, D. Yosh talabalarning og'zaki nutqini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari. *Menejment va huquq bo'yicha jahon byulleteni*, 27, 46-48.